

A »VITÉZ FRANCISCO« DÉLSZLÁV ROKONAI.

XVI. századi széphistória-irodalunk egyik legkedvesebb alkotása *Ráskai Gáspár*nak »Egy szép história a vitéz Franciscorul és az ő feleségéről.« Idegenből jött tárgyat dolgoz fel, de magyar milieube állítja. Tárgyáról, eredetéről, a nyugati irodalmakban található rokonairól már egész kis irodalmunk támadt, melyet *Heinrich Gusztáv* kutatásai indítottak meg,¹ de minden motivuma, különösen pedig a nyugati irodalmakban található rokonaitól való eltérése, még nem nyert elegendő megvilágítást. *Szilády Áron* rámutat a lényeges eltérésekre és szerencsés tapintattal a délszláv költészetre utal; »a kereskedők szerepeltetése — mondja, a nyugateurópai feldolgozásokra czélozva — vajmi idegenszerű lett volna (nemzetünknek) s semmivel sem lett volna inkább helyettesíthető, mint a *vitézi étellel*, melyre Francisco neje egy évi *barát-ruhában* végzett s eredményre nem vezetett kutatás után határozta el magát.« Kiemelve a »Béla királyrul való és az Banko leániáról szóló szép historia«² című széphistóriával való rokonságát, említ is két horvát verses elbeszélést, de részletesebb összehasonlításba nem bocsátkozik.

A délszláv népköltészet terén végzett kutatás arra az eredményre vezetett, hogy a Béla királyról és Bankó leányáról szóló széphistóriánk forrása egy, a délszláv nép énekeseinek ajkán a legújabb időkig több változatban hallható népi vitézi ének volt³ s kimutatható az is, hogy ama motívumok, melyekben *Ráskai Gáspár* széphistóriája a nyugateurópai feldolgozá-

¹ *Heinrich G.* »Vitéz Francisco meséje«. Egyet. Phil. Közl. III. (1879) 100—108. l.; *u.* az »*Boccaccio*« Budapest, 1881. 219. s köv. ll.; *u.* az »*Ráskai Vitéz Franciscójához*«, Egyet. Phil. Közl. VI. (1882.) 132. s köv. ll. — *Szilády Áron* magyarázatai a R. M. R. T. VI. k. 299. l. s az »*Olcso Könyvtár*«-ban (1057.) közölt önálló kiadás bevezetésében. — *Heinrich G.* bírálata és kiegészítő adatai, Egyet. Phil. Közl. XXII. k. (1898.) 582—586. l. — *Visnyovszky* »Néphistóriánk olasz-latin csoportja«, Bpest, 1907. — *Katona Lajos* »Két magyar Cymbelin-mese és rokonai«, M. Shakespeare Tár I. 1908.; *u.* az »Két újabb Cymbelin-mese«. — *Pintér I.* »Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez«, Jászberény, 1909.

² Századok, XVIII. (1884.) 670—677.

³ Az értekezést közli a Budapesti Szemle.

soktól eltér, a délszláv népköltészet hasonló tárgyú hősi énekeiben megtalálhatók s az eltérések bizonyára egy ily régi délszláv hősi ének hatásának tulajdoníthatók. Ennek kimutatása érdekében ismertetjük a »Vitéz Francisco« délszláv rokonait.

A vitézkedő nő, mint az orosz *Szazonovics*¹ *Medakovics*-nak² és a *Miladinovics-testvéreknek*³ történeti adatai s a *Miladinovics-testvérek*, *Risztics*⁴, *Bezszonovics*⁵ és *Karadzics Vuk Stefanovics*⁶ stb. népköltési gyűjteményeinek egyes darabjai alapján kimutatja, a délszlávság viszontagságos történetében és a való történettel szorosan kapcsolatos népköltészetében gyakori jelenség: leány felcsap katonának s lesz zászlóssa, elmegy rablónak, sőt rablóvezérnek; egymaga megszalasztja a szultánt seregével vagy éveken át küzd a szultán seregében, míglen végre a szultán vagy a vezér fia sejti, hogy nő rejtőzik a vitézi ruhában s a leánynak próbákat kell kiállani, melyek oly fényesen sikerülnek, mint Bankó leányának próbái;⁷ másokban meg — s ezek már közelednek a »Vitéz Franciscó«-hoz — a nő vitézi ruhát ölt oly célból, hogy valamely közeli hozzátartozóját kellemetlen helyzetből, mely a fennmaradt énekekben többnyire török fogság, kiszabadíthassa.

A horvát nép ajkán még napjainkban is él ének, mely arról szól, hogyan szabadította ki Banovics Szekulát (Bánfi Székelyt, ill. a történeti Székely Jánost, Hunyadi János néjének fiát) néneje, vitéznek öltözve, a szultánt megölve, török fogságból.⁸

A »Naša Sloga« kiadása közöl Isztriából szép horvát éneket, mely szerint a novigrádi pasa elfogja a Jaksics-testvéreket s váltságdíjul huguk szerelmét követeli; ennek hallatára a merész leány vitézi ruhát ölt, a pasa udvarába siet, ott Ali bég küldöttjének mondja magát, ura nevében követeli a börtön kulcsait és kiszabadítja a foglyokat.⁹

Ezen ének csak újabb változata két réginek, melyeket XVII. századi feljegyzés alapján közölt *Bogišić*, a régi ének Raskovics Bózsához és hugához fűzi az eseményt.¹⁰ Itt Bózsza huga vad kegyetlenség dolgában túltesz bármely férfin: megfogja a reá áhítózó vezirt, megkötözi, véresre veri ostorával,

¹ Пѣсни о бѣвущихъ воинѣхъ и выдѣхъ ны о Ставрѣ Гобиневичѣ, Русскій Филологическій Вѣстникъ XVI. к. 301. s köv. II.

² Живот и обичаи Црногораца, У Новом-Саду 1860. 23. 1.

³ Български народни пѣснѣ. Въ Загребѣ 1861. 328. 1.

⁴ Српске народне pjesme pokupljene po Bosne, Београд, 1873. 120. 1.

⁵ Зборникъ болгарскихъ пѣсень 32. 1.

⁶ Српске народне pjesme I. 656., 658., 583. é.

⁷ Hrvatske narodne pjesme, sto se pjevaju u Istri i na kvarnerskih otocih, Trst, 1880. 2., 8. és 17. 8 é. — *Miladinovics-testvérek* id. gyűjt. 166. é. — *Vuk* i. gyűjt. I. 748. é., III. 40. »Bogišić: Народне pjesme из старијих, највише приморских записа, Београд 1878. 96.

⁸ Hrvatska Vlatica »Hrvatske narodne pjesme« I. 2. .. 1.

⁹ Id. gyűjt. 21. é.

¹⁰ Id. gyűjt. 98. é.

kizsarolja, szeme láttára lefejezi harmincz legjobb vitézét, végül levágja a vezir két karját és így menekül kiszabadított bátyjával. Az ezzel egykorú változatban megöli a béget, lóra köti a holttestet és elengedi a paripát, hadd vigye haza urának holttestét ártatlan neje nagy bánatára.¹

Az ezen körbe tartozó énekek egy csoportjában, mely egy lépéssel még közelebb lép a »Vitéz Franciscó«-hoz, a vitéznek öltözött nő kiszabadított hozzátartozója a férje.

A »Naša Sloga« kiadása közöl oly horvát éneket, melyben a feleség vitézi ruhában elhatol a szultán sátráig, megöli a császárt és kiszabadítja a férjét.²

Bezszonov közöl bolgár éneket, mely elbeszéli, hogy Petkana, megtudva, hogy férje, Tilan, a szultán fogságában sínlődik, vitézi ruhát ölt és jelentkezik a szultánnál azzal, hogy ő szeretné kivégezni a rabot; mikor a szultán ezt megengedi, a vesztőhelyre vezeti Tilant és elmenekül vele.³

Az ezen körbe tartozó alkotások legszebbike a *Marjanovič* közölte »Rad i Vidosava«, mely minden mozzanatot gazdag poézissel alakít ki s a vitézkedő nőben nem rajzol annyi kegyetlenséget, mint társai: Vidoszava megelégszik azzal, hogy arczulütéssel kiveri a reá áhítózó pasának két fogát s mikor látja, hogy kiszabadított férjét a nejére vonatkozó koholt hírek le-sujtják, megsajnálja s feltárja neki a valót.⁴

Ebben a tekintetben szinte ellenképe a *Vuk* közölte »Ljuba hajduk-Vukosava«,⁵ melyet valódi »hajduk«-szellem hat át: Vukoszav »hajduk«-ot elfogta Boicsics Alil. Mikor ezt a rab neje megtudja, leberetválja haját, férfiruhába öltözik, lóra kap, útjában mindent letipor vagy lekaszabol; csibukozva állít be Alilhoz, a szultán küldöttjének mondja magát, bőséges vacsorát követel és annyira jóllakik, hogy szük lesz a ruhája s ki kell gombolkoznia; de hogy Alil észre ne vegye keblének hal-mait, előbb valósággal kirúgja a házból; másnap reggel vad vérszomjúsággal lenyakazza az ártatlan börtönőrt, behatol férjéhez, még azt is rugdossa a sarkantyús csizmával; dühét csak a csengő 500 arany csillapítja, melylyel Alil megvesztegeti a szultán állítólagos küldöttjét s megvásárolja a maga számára a kegyelmet. Tanulságos példa: világosan mutatja, hogyan alakul át a »hajduk«-ok ajkán a kiszínezés, hogyan viszi a »hajduk« az eltanult énekbe a maga lelki világát.

Ezek mind a délszláv nép viszontagságos életének talajában gyökerező énekek; idegen hatást itt talán nem is kell keresni.

¹ U. o. 99. é.

² Id. gyűjt. 11. é.

³ Id. gyűjt. VII. é.

⁴ »Hrvatske narodne pjesme, sto se pjevaju u gornjoj Hrvatskoj Krajini i u Turskoj Hrvatskoj.« Zagreb, 1864. 26. é.

⁵ Id. gyűjt. III. k. 49. é.

De hiányzanak ezekből a »Vitéz Francisco« meséjének első főmotívumai: a fogadás az asszony hűségére, a csábító kísérlet eredménytelensége, a férjnek a hamis bizonyítékokkal való bajbadöntése. Ezek a motívumok aránylag ritkák a délszláv népköltészetben. Ezen körülmény megengedi a feltevést, hogy a motívumokat, a mennyiben mégis megtaláljuk délszláv népi vitézi énekekben, idegen eredetűeknek tekintsük s az átadót oly népben kell keresnünk, melynek költészetében ezek a motívumok sűrűbben jelentkeznek. Ha ezt a motívumot a délszláv nép, illetve népénekesek megismerték, könnyen fűzhatték a fentebb ismertetett énekek főmotívumához előzményül.

Gaston Paris a *Cymbelin* mese rokonait kutatva,¹ az ide tartozó alkotásokat két nagy csoportba osztja: az elsőnek lényeges vonásai szerinte a következők:

a) A fogadásból kifolyólag a nőt megkísértő fél jóhiszeműleg jár el;

b) fogadását megnyertnek gondolja, s

c) csak azért veszíti el, mert a megkísértett nő ügyes ravaszága más személyt csempész a maga helyére és ettől szerzi meg a bizonyítónak vélt, de végkifejletben ő ellene tanuskodó jelt.

Ezen lényeges vonások megtalálhatók egy új-görög verses elbeszélésnek tíznél több változatában is.

Jelentkeznek pedig ezek két délszláv vitézi énekekben is s így ezen motívumok is, mint sok más, az új-görög költészetből kerülhettek a délszlávokhoz.

A két délszláv vitézi ének tulajdonkép egynek veendő; az egyik a másiknak csak változata.

Mínthogy ezek a »Vitéz Francisco«-hoz legközelebb álló délszláv énekek, tartalmukat behatóan kell szemügyre vennünk.

A régibb változatot *Milutinović* montenegrói és hercegovinai gyűjteményben találjuk;² címe »Ibrahim i Kraljević Marko«. Márk királyfi vígan borozgat Nakić Ibrahimmal, a kit a bor már nagyon feltűzelt s egyre dicsekszik jó kardjával; Márk királyfi azt válaszolja, hogy jó a kard csak jó hős kezében lehet; lám az övé is csak azért jó kard, mert gazdája bőven eteti hősök húásával s itatja vitézek vérével; jó kardján kívül van jó vára, melyet levágott fejek díszítenek, s a várban van derék felesége; szebb nőt találhat ugyan az ember, eszesebb azonban aligha akad, s ember legyen a talpán az, ki túl akar járni ennek az asszonymnak eszén. Ibrahim kételkedik Márk szavában és életét teszi fogadásra, hogy ha Márk lován, Márk ruhájában megy Prilip várába, rászedi az asszonyt és vele hál.

¹ *L. Katona Lajos* id. m. *Magyar Shakespeare-Tár* I. 253—273. l. — *Romania*, XXXII. (1905.) 480—551. l.

² Чубро Чојковић (Милутиновић): Пјеванија црногорска и херцеговачка. У Лаицигу, 1837. 81. é.

Márk fogad s Ibrahim elindul Márk lován Márk ruhájában és fegyverzetével. Prilip várából Márk neje már messziről látja a közeledő vitézt; rögtön gyanakszik és elhatározza, hogy próbára teszi: megparancsolja rabszolgánőjének, Rozandának, hogy fogadja az érkezőt úgy, mintha ő lenne Márk neje; készítsen neki úri estebédet s vessen neki ágyat, de szakadt lepedőt tegyen abba; ha az érkező vitéz csakugyan Márk királyfi, rögtön ki fog derülni a valóság; ha azonban más valaki jön Márk lován s Márk ruhájában, az csak a rabszolgánő szép fekete szemét fogja nézni s észre sem fogja venni, hogy az ágyban szakadt lepedő van. Minden a parancs szerint történik s a próba sikerül: a Márknak öltözött Ibrahim valóban csak a rabnő szép fekete szemét nézi és észre sem veszi, hogy az ágy lepedője szakadt; boldogan s abban a tudatban hál a rabnővel, hogy a fogadást megnyerte s most már Márknak fejét veheti. Másnap reggel visszasiet Stambulba Márk királyfihoz; de Prilip vára kapujánál, mikor búcsúzik a Márk nejének vélt Rozandától, hirtelen levágja jobb »pleternicáját« (hajfonadékját), hogy ezt bizonyítékul vihesse. Stambulba érve, mindjárt felmutatja a bizonyítékot és le akarja fejezni Márkot; de íme, a végső pillanatban ott terem egy vitéz, odaáll a vérpadra vitt Márk elé és csibukja szárával feltolja jobb odalt kalpagját, intve, hogy megvan a jobb pleternicája; Márk felismeri az álruhás vitézben nejét s tisztában van azzal, hogy a pleternica, melyet Ibrahim hozott, nem nejének hajfonadéka; rögtön felugrik, megragadja a kardot, melylyel le akarták fejezni, levágja vele Ibrahimot, szétveri a báméskodó tömeget, nejét a megölt Ibrahim lovára ülteti és vígan elnyargal vele Prilip várába.

Későbbi feljegyzés, de a *Milutinović* közölte éneknek igen ügyes s mindvégig humoros változata a Matica Hrvatska gyűjteményében közölt »Daničić Duro i ljuba Márka« (»Danicsics Gyurka és Márk neje«).¹ Márk királyfi vígan borozgat Danicsics Gyurkával, ki mámoros fővel annyit beszél, hogy Márk királyfi szóhoz sem juthat: egyre dicsekszik szerelmi kalandjaival és fényes sikereivel. Végül is megúnja Márk a sok dicsekvést és kijelenti, hogy ő mint nős ember, ilyeneket nem szeret hallani, csak annyit mond, hogy derék, eszes asszonyt nem könnyű rászédni vagy elcsábítani. Danicsics Gyurka azonban nekihevül és életét teszi fogadásra, hogy ha Márk királyfi lován, Márk dolmányában és Márk gyűrűjével elmegy Prilip várába, rászedi bizony Márk feleségét is. Márk fogad vele s Gyurka indul. Prilip várából Márk neje gyanus szemmel nézi az ura lován, ura dolmányában közeledő hőst s szerepet cserél rabszolgaleányával. A leány úrnője parancsára fogadja a hőst, ellátja úri estebéddel, itatja jó vörös borral és nála marad hálótársul.

¹ Id. gyűjt. I. 2., 23. é.

Reggel siet Gyurka a rableánynyal Koszovóra Márkhoz, hogy a megnyert fogadásból kifolyólag lefejezze. Ezalatt Márk neje barátcsuhát öltött, szintén Koszovónak vette útját, s előbb ért oda, mint Gyurka. Mikor ez is odaér s Márkot le akarja fejezni, odalép a barát s inti, hogy Márknak előbb meg kell gyónnia; a gyónás alatt pedig feltárja férjének a valót s ezután Gyurkát is felvilágosítja, hogy rableányt nézett Márk feleségének; kijelenti egyúttal, hogy hajlandó neki Márk részéről kegyelmet biztosítani, ha nőül veszi a rableányt. Nem tehet most már Gyurka egyebet, mint hogy elfogadja az ajánlatot s most már dicsekedhetik azzal, hogy asszony szedte őt rá és kényszerítette, hogy rableányt vegyen feleségül.

Ime, az elemek, melyek *Szilády Áronnak* a magyar szépirodában feltűntek mint olyanok, melyek a »Vitéz Francisco« nyugateurópai rokonaiban hiányzanak, megtalálhatók a délszláv népköltészet idevágó alkotásaiban. *Ráskai Gáspár* Boszniában ismerkedhetett meg ezen alkotások régi változataival, melyekben az érintett lényeges elemek már akkor is megvoltak, s mikor a nyugateurópai irodalomból megismert mesét feldolgozta, vehetett néhány motívumot a délszláv vitézi énekből is, melyet valamely vitéztől vagy népi énekestől hallhatott.

DR. SZEGEDY REZSÓ.